

7. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
8. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин. – М. : Педагогика ; Тарту, 1968. – 281 с.
9. Зарицька В. В. Психологія розвитку емоційного інтелекту у системі професійної підготовки фахівців гуманітарного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Зарицька Валентина Василівна ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2012. – 40 с.
10. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – С. Пб. : Питер, 2000. – 464 с.
11. Изучение мотивации поведения детей и подростков / под ред. Л. И. Божович, Л. В. Благонадежиной. – М. : Педагогика, 1972. – 352 с. – (Академия педнаук СССР).
12. Кон И. С. Психология ранней юности : кн. для учителя / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
13. Нушикян Э. А. Типология интонации эмоциональной речи / Э. А. Нушикян. – К. ; Одесса : Высша школа, 1986. – 158 с.
14. Психология подростка: полное руководство / под общ. ред. А. А. Реана. – С. Пб. : Пройм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 504 с.
15. Райгородский Д. Я. Подросток и семья : хрестоматия / Д. Я. Райгородский. – Самара : БАХРАХ-М, 2013. – 656 с.
16. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский ; [общ. ред. О. В. Овчинниковой] ; пер. с пол. – М. : Прогресс, 1979. – 392 с.
17. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – 2-ге вид., доповн. – К. : Академвидав, 2011. – 384 с. – (Серія «Альма-матер»).
18. Табурова С. К. Эмоции в речи депутатов бундестага: мужские и женские предпочтения / С. К. Табурова // Гендер как интрига познания. – М. : Рудомино, 2000. – С. 168–191.
19. Хрестоматия по возрастной психологии : учеб. пособ. для студ. – 4-е изд., стер. – М. : Изд-во Моск. псих.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2010. – 400 с. – (Серия «Библиотека студента»).
20. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1987. – 188 с.

УДК 159.9

Світлана Романишин

ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті актуалізовано проблему педагогічної психології, зокрема розглянуто питання психології викладача вищого медичного закладу. Розкрито роль особистісної рефлексії у професійній діяльності викладачів вищих медичних закладів. Окреслено специфіку професійної діяльності викладачів вищих медичних закладів, визначено її компоненти (проектувальний, організаторський, комунікативний, гностичний). Виділено змістові характеристики рефлексивного потенціалу викладачів вищих медичних закладів.

Ключові слова: професійна рефлексія, викладач вищого медичного закладу, професійна діяльність, рефлексивний потенціал, професійно важливі якості, професійна майстерність.

The article presents the problem of educational psychology, in particular considering the question of teacher's psychology of higher medical institution. The role of personal reflection in professional activity of teachers in higher medical institutions is revealed. It is outlined the specificity of professional activity of teachers in higher medical institutions and defined its

components (projective, organizational, communicative, gnostic). The characteristics of teachers' reflective potential in higher medical institutions are highlighted.

Keywords: professional reflection, teacher of higher medical institution, professional activities, reflective potential, professionally important qualities, professional skills.

Актуальність дослідження. Одним з істотних аспектів діяльності компетентного викладача медичного вищого навчального закладу є розвиток його професійної рефлексії. Водночас консервативна педагогічна культура вищої школи повільно асимілює передові ідеї розвитку особистісного потенціалу суб'єктів освітнього процесу, зокрема перетворення розвитку особистості в її тривалий саморозвиток. У зв'язку із цим постає завдання з'ясувати психологічні умови, від яких залежить розвиток професійної рефлексії викладача, що відповідає вимогам, які ставляться сьогодні перед освітою.

Сучасні теоретичні та емпіричні дослідження, наукові узагальнення педагогічної практики свідчать, що в загальній системі професійно важливих якостей педагога професійна рефлексія є основною. Ефективність роботи викладача вищого медичного закладу залежить від характеру його стосунків зі студентами. Серед різноманітних труднощів і проблем, які виникають у педагогічній діяльності, істотне місце посідають ті, що стосуються організації міжособистісної взаємодії. Найбільше невдоволення викладачів вищих навчальних закладів викликають ті грані їх професійної компетентності, які стосуються стилю міжособистісної взаємодії.

Уміння адекватно оцінити й проаналізувати ситуацію освітньої взаємодії – це здатність спостерігати за соціальним оточенням, визначати його найбільш інформативні ознаки, означувати, інтерпретувати соціально-психологічний зміст певної ситуації. Важливо також уміти виявляти власні помилки та недоліки педагогічної взаємодії, знаходити способи їх подолання. Звідси випливає, що успішність викладацької діяльності залежить насамперед від розвитку професійної рефлексії педагога. Високий рівень її розвитку надає впевненості у професійності, сприяє довільному управлінню своєю поведінкою, урівноваженості. Проте рефлексивні можливості особистості, що створюють основу спільної діяльності людей, а особливо рефлексивні можливості викладачів вищих медичних закладів досліджені досить фрагментарно. Тому мета статті полягає в розкритті особливостей професійної рефлексії викладачів вищих навчальних закладів.

Поняття «рефлексія» в перекладі з латин. означає «звертання назад», «відображення». Рефлексія стосується осмислення людиною свого Я, власної свідомості, власних дій. Рефлексію розуміють як процес пізнання суб'єктом своїх внутрішніх психологічних станів, процесів і властивостей (Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, І.С.Кон, В.В.Столін); як процес та особливу за структурою діяльність, як принцип розгортання способу цієї діяльності. Таке розуміння рефлексії дозволяє розглядати її як необхідну складову і як механізм розвитку будь-якого процесу діяльності [10]. Професійну рефлексію будь-якого фахівця розглядають (Ю.Давидов, А.Зак, Я.Пономарьов, І.Семенов, В.Зарецький, С.Степанов) у контексті цілісної життєдіяльності, в єдності діяльнісної та особисті-

сної складових, як якісну характеристику суб'єкта діяльності, що відображає високий рівень розвитку професійно-важливих індивідуально-ділових якостей, інваріант професійної діяльності, спонукальну сферу.

Ряд учених (А.Деркач, Н.Кузьміна та ін.), пропонуючи психологічну структуру педагогічної діяльності, стверджують, що вона являє собою взаємозв'язок, систему й послідовність дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей шляхом розв'язання професійно-педагогічних завдань. Н.В.Кузьміна у структурі педагогічної діяльності виділяє п'ять компонентів. Кожний із цих компонентів має свою характеристику, при цьому дослідниця детально описує перелік умінь, які забезпечують успіх діяльності викладачів [4]. Так, наприклад, конструктивний компонент, на думку Н.В.Кузьміної, пов'язаний з відбором і композицією змісту інформації, яку повинні засвоїти студенти; проектувальний – з плануванням діяльності суб'єктів навчання, під час якої інформація засвоюється, і плануванням власної діяльності. Організаторський компонент структури – це організація подання інформації слухачам, організація різних видів діяльності, результати якої повинні відповідати цілям, організація своєї діяльності й поведінки. Комунікативний компонент включає ряд завдань, що передбачають установалення відповідних взаємин зі слухачами, ефективних взаємин з керівниками цієї педагогічної системи, а також зіставлення своєї діяльності з вимогами до неї. Гностичний компонент структури передбачає вивчення способів впливу на інших людей і те, яким чином це можна здійснювати, вивчення вікових та індивідуально-типологічних характеристик «об'єктів» педагогічного впливу, а також переваг і недоліків своєї діяльності [4].

Отже, зазначені компоненти можна визначити об'єктивними складовими професійної діяльності й викладача вищого медичного закладу, вони відображають її сутність та особливості, але жодний з них не можна виділити як головний, системотвірний, тому що всі вони однаковою мірою значущі. Проте необхідно зазначити, що такий підхід до аналізу професійної діяльності викладача вищого медичного закладу можна використовувати здебільшого для оцінки вже досягнутого рівня педагогічної майстерності.

У низці праць з аналізу діяльності викладача вищої школи значну увагу приділено формуванню моделі його діяльності, а також розроблено моделі педагогічної діяльності під час проведення різних видів занять, зокрема лекцій, семінарів, практичних, лабораторних занять [5; 6; 7; 9]. Ці моделі є взірцем педагогічної діяльності. Подібні моделі створено на основі генералізації психолого-педагогічних рекомендацій й узагальнення передового педагогічного досвіду проведення занять у ВНЗ. Основними структурними компонентами педагогічної діяльності практично всі представники цього підходу виділяють: діяльність із подання інформації; активізацію пізнавальної діяльності; контроль й оцінку; регуляцію емоційного стану й поведінки суб'єктів навчання.

Подання моделей як переліку основних умінь, що характеризують полярні рівні педагогічної майстерності, звичайно ж, допомагають викладачеві ВНЗ аналізувати й рецензувати діяльність колег, виявляти недоліки у своїй діяльності, ініціювати самостійну роботу з її вдосконалення. Однак ці моделі не визнача-

ють послідовність такої роботи, способи досягнення вищого рівня майстерності, вони тільки дозволяють оцінювати й порівнювати досягнутий рівень із запропонованим ідеалом [2].

Важлива складова діяльності викладача вищого медичного закладу – це методи його роботи. Це означає, що коли мова йде про розвиток діяльності викладача, то береться до уваги розвивавальний характер методів професійної діяльності педагога.

У процесі становлення й розвитку професійної майстерності викладачеві вищого медичного закладу доводиться постійно вирішувати різні суперечності, долати труднощі, боротися з можливими стереотипами й консервативними установками, долати різні психологічні бар'єри.

Причиною розвитку діяльності викладача вищого медичного закладу може стати необхідність рефлексії, реконструювання власної діяльності. Така реконструкція може відбуватися по-різному. Наприклад, це може бути несвідоме пристосування до умов, вимушений пошук адекватних способів подолання в проблемних ситуаціях. Такий рівень розвитку професійної діяльності викладача вищого медичного закладу можна назвати рівнем вимушеної рефлексивності. Вищий рівень рефлексивності передбачає свідомий вибір відповідних способів цієї діяльності, у чому й полягає сутність педагогічного професіоналізму, і є основою розвитку педагогічної діяльності.

Отже, визначальним у розвитку діяльності викладача вищого медичного закладу є не сам по собі результат діяльності, що досягається педагогом, а вибрані й реалізовані ним способи досягнення цього результату. Розвиток професійної майстерності завжди пов'язаний зі збагаченням арсеналу цих способів: усе більшою їхньою конкретизацією, пошуком нових способів, адекватних новим умовам й обставинам, усе більшим розширенням зони їхнього застосування й відповідним усвідомленням та узагальненням теоретичних основ.

Діяльність викладача вищого медичного закладу є безперервним процесом вирішення постійних суперечностей між стандартністю й варіативністю ситуації, формалізмом і творчістю, де можуть поєднуватися прагнення до наслідування, копіювання, конформізму та закладене в людині прагнення до творчості, яка є вищою формою активної діяльності викладача вищого медичного закладу. Однак такі процеси можливі за наявності високого рівня професійної рефлексії.

Професійна рефлексія передбачає спрямованість викладача на аналіз своєї діяльності: він може відрізнити себе від своєї діяльності, протиставити її собі як об'єкт, зробити діяльність предметом перетворення й розвитку. Така діяльнісно організована рефлексивна свідомість дозволяє подолати проблемні ситуації, психологічні бар'єри в діяльності й розвивати її за допомогою рефлексивного виходу, процедур проблематизації.

Як зазначає Г.П.Щедровицький, рефлексія актуалізується тоді, коли є труднощі або бар'єр діяльності, або відсутність зразків діяльності, які дозволили б подолати цей бар'єр. Усвідомлення й аналіз попередньої діяльності, вихід з колишньої позиції й перехід у нову позицію, зовнішню до колишньої, яку вчений називає рефлексивним виходом. Подібний перехід педагога у рефлексивну

позицію є досить значимим, як умова подолання труднощів у діяльності. У педагогічній діяльності вихід у рефлексію визначається самою природою цієї діяльності [10].

Вихід суб'єкта діяльності у рефлексивний простір тісно пов'язаний із процесами дослідження, критики, які забезпечують повернення до діяльності й подолання бар'єра. Механізми професійної рефлексії дають можливість не просто засвоювати, інтеріоризувати знання, а й створювати нові. Тому професійну рефлексію можна тлумачити як джерело змін, новацій у педагогічному процесі.

Багато викладачів, особливо медичних закладів, добре знаючи свій предмет, недостатньо володіють педагогічною майстерністю, не прагнуть удосконалити освітній процес на науково-психологічних засадах, бо не володіють психолого-педагогічними знаннями, не вміють актуалізувати свою рефлексію. Часто вони інтуїтивно формують власний стиль викладання, не враховуючи головні завдання освіти, психологічні особливості студентського віку, індивідуально-психологічні відмінності студентів та власні можливості, пріоритети особистісного зростання майбутніх фахівців у сучасних вищих медичних закладах. Справжніми викладачами більшість із них так і не стає, але це не заважає частині з них зростати в науковій та адміністративній площинах.

Отже, необхідною умовою успішної діяльності викладача вищого медичного закладу є не тільки володіння науковими знаннями, професійними вміннями й навичками, а й особистісна рефлексивна позиція, усвідомлення взаємозв'язку явищ соціальної реальності й процесів соціальної взаємодії, здатність до використання рефлексії, удосконалення діяльності та реалізації Я. Рефлексія створює передумови для переосмислення й перетворення викладачами своєї професійної діяльності та сформованих способів її реалізації; вона виявляє себе як провідний особистісний механізм становлення відносин суб'єктності та самореалізації викладачів як суб'єктів освітньої діяльності.

Педагоги, що мають низький рівень особистісної рефлексії, часто не готові до аналізу своєї діяльності, рідко виділяють діяльність у її структурній диференціації як предмет рефлексії. Викладачі з високим рівнем розвитку рефлексії відрізняються здатністю осмислювати свою професійну діяльність на теоретичному рівні й переносити отримані висновки безпосередньо на процес організації й здійснення освітнього процесу. Такий викладач вищого медичного закладу вільно орієнтується в інваріантних характеристиках діяльності, umie виявляти й перетворювати їх щодо кожного конкретного випадку, може прогнозувати глибокі зміни у своїй діяльності, що забезпечує професійну стійкість у мінливих умовах освітнього процесу. Такий викладач є суб'єктом професійної діяльності, розуміє свою відповідальність за результативність навчальної діяльності студентів, і постійно займається вдосконаленням методів своєї роботи.

Результати сучасних досліджень вітчизняних науковців (О.Р.Кравців, О.В.Кулешова та ін.) доводять, що рівень умінь професійної рефлексії, тобто усвідомлення погляду щодо себе інших людей («Я очима іншого»), викладачів не відповідає вимогам сьогодення й потребує цілеспрямованого розвитку. Часто студентам бракує уваги й довіри з боку викладачів, взаєморозуміння, які підмі-

нюються байдужістю, консерватизмом суджень, недовірою, різними доріканнями, нотаціями. Викладач забуває, що студент, передовсім хоче бачити в ньому як цікавого співрозмовника, порадирика, який уміє вислухати, зацікавити, проявити щире ставлення й розуміння.

Рефлексивний характер педагогічної діяльності полягає в тому, що, керуючи діяльністю того, хто навчається, викладач «... дивиться на себе і свої дії (і оцінює їх) ніби інших» [8, с.77]. За такого рефлексивного управління у викладача формується вміння приймати точку зору іншого, уявляти його внутрішній світ, установки, ставлення не тільки до навчального предмета, але й до себе. Рефлексивний характер педагогічної діяльності знаходить свій прояв й у ставленні педагога до самого себе.

У зв'язку із цим виділяють два прояви професійної рефлексії. Перший – це зовнішня рефлексія викладачем своєї професійної діяльності, або власне професійного життя, за межі якого він не виходить. Другий спосіб – внутрішня рефлексія, тобто вихід за межі Я, що включає не тільки новий свідомий професійний досвід, а й ціннісне осмислення своєї професійної діяльності. Якраз вихід на другий рівень професійної свідомості – внутрішню рефлексію – і відрізняє діяльність викладача, який розвивається, від того, який не розвивається [1].

Професійна рефлексія викладача здійснюється з допомогою типових для всіх видів рефлексії дій: висловлення припущення про наявність у себе визначених якостей, мотивів, правильних і помилкових дій («можливо», «може бути», «по-моєму», «варто припустити») або про те, що можуть думати про них інші; сумніву («сумніваюся», «не впевнена»); запитання самому собі; установки на зміну поведінки й стосунків зі студентами («Треба бути вимогливим») тощо [2].

Цікавою проблемою в контексті розвитку професійної рефлексії викладача є проблема взаємодії, яка визначається як інформація, що виходить від об'єкта впливу, сприймається носієм впливу й містить характеристику результатів цього впливу. Отримання зворотного зв'язку як одержання індивідом інформації про результати його власних дій є однією з необхідних умов взаємодії між людьми. Висловлюючи людині свою думку й підкріплюючи її відповідними виразними рухами, даючи їй доручення, розв'язуючи разом з нею будь-яке практичне завдання, індивід безперервно отримує сигнали про те, якого результату слід досягнути. У цих взаємодіях провідну роль відіграє рефлексія-сприйняття, розуміння й оцінка людьми самих себе, інших людей.

У результаті опитувань, проведених з викладачами вищих медичних закладів, з'ясувалося, що педагоги схильні переоцінювати передбачувану думку студента про їхні комунікативні якості й недооцінювати думку про їхні дидактичні вміння та інтелектуально-вольові властивості. Зі збільшенням тривалості педагогічного стажу й рівня педагогічної майстерності точність прогнозів збільшується.

Теоретичний аналіз дав змогу окреслити змістові характеристики рефлексивного потенціалу викладача вищого медичного закладу, до яких належать:

- психологічні властивості викладача – уроджені індивідуальні характеристики: рухливість і сила нервових процесів, тип темпераменту, схильність до екстраверсії чи інтроверсії тощо;

- висока мотивація професійної діяльності викладача (потреба в самоствердженні, самовираженні, самореалізації, спілкуванні та соціальній взаємодії), високий рівень професійних домагань у науковій, викладацькій діяльності;
- володіння конструктивними інтелектуальними, пізнавальними стилями;
- гуманістична спрямованість особистості;
- особистісна активність, сила волі, спрямованість на розв'язання проблем, на вдосконалення професійної діяльності, подолання труднощів і суперечностей, гармонізація викладацької діяльності з особистим життям;
- рефлексивна компетентність (володіння рефлексивними вміннями та діями, наявність рефлексивного досвіду, рефлексивних здібностей).

Висновки. Психологічна суть професійної рефлексії викладача вищого медичного закладу полягає в розумінні ним суб'єктних засад своєї діяльності, що здійснюється за допомогою спостереження й самоспостереження, аналізу й самоаналізу, оцінки й самооцінки, порівняння себе з колегами, орієнтації на соціальні очікування. Рівні розвитку професійної рефлексії викладача вищого медичного закладу визначаються мірою усвідомленості викладачем власної діяльності, широтою предмета рефлексувань, рефлексивною компетентністю й ставленням його до учасників навчального процесу: психологічні властивості викладача, висока мотивація професійної діяльності, володіння конструктивними інтелектуальними, пізнавальними та епістемологічними стилями, особистісна активність, рефлексивна компетентність.

1. Данилов Н. А. Акмеология развития ценностных ориентаций и профессионализм преподавателей / Н. А. Данилов // Акмеологические проблемы подготовки преподавателей. – М. : Шуя, 1999. – Вып. 2. – С. 5–64.
2. Кравців О. Р. Особливості предмета професійної рефлексії викладача педагогічного університету : наук. записки / О. Р. Кравців // Психологія і педагогіка. – Острог. : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2008. – Вип. 10. – С. 156–162.
3. Кузьмина Е. И. Оптимум рефлексии – условие свободы в общении / Е. И. Кузьмина // Рефлексия, образование и интеллектуальные инновации. – Новосибирск, 1995. – С. 230–233.
4. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя: психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности / Н. В. Кузьмина. – Л. : ЛГУ, 1967. – 183 с.
5. Кулешова О. В. Розроблення концептуальної моделі дослідження рефлексивних і соціально-психологічних особливостей самореалізації особистості викладача вищого навчального закладу / Кулешова О. В. // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С. Д. – К., 2006. – Т. 7, вип. 5. – С. 167–172.
6. Моделирование педагогических ситуаций : Проблемы повышения качества и эффективности общепедагогической подготовки учителя / под ред. Кулюткина Ю. Н., Сухобской Г. С. – М. : Педагогика, 1982. – 120 с.
7. Нечаев Н. Н. Моделирование и творчество : Психолого-педагогические проблемы проектной подготовки в высшей школе / Н. Н. Нечаев. – М. : Знание, 1987. – 90 с.
8. Савчин М. В. Педагогічна психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин. – К. : Академвидав, 2007. – 424 с.
9. Слостенин В. И. Профессиональная деятельность и личность педагога / В. И. Слостенин // Педагогическое образование и наука. – 2000. – № 1. – С. 37–38.
10. Щедровицкий Г. П. Коммуникация, деятельность, рефлексия / Г. П. Щедровицкий // Исследование рече-мыслительной деятельности / под ред. М. М. Муканова. – Алма-Ата, 1974. – С. 12–28.